

**The Stylistics of Noz'hat-ul-Oqul fi Lataif el-Fusul and
Uncertainty about Attributing It to the Author of the Jawame ul-
Hikayat va Lavame ul- Ravayat***

Amin Yaghoubi^{1✉}, Mohammad Reza Rouzbeh^{2✉}, Safia Muradkhani^{3✉}, Ali
Nouri^{4✉}

Abstract

1. Introduction

Text stylistics is one of the most important ways to reach the historical boundaries of works; by studying the stylistics of a text and examining its linguistic, intellectual, and literary domains, one can determine its type of prose and its period. Therefore, what is important in these studies is form and content. Bahar defines style as: "Style in literary terms refers to a specific method of perceiving and expressing ideas through the combination of words, choice of vocabulary, and mode of expression-style gives a literary work its own unique aspect in terms of form and meaning. Therefore, style in its general sense is the realization of a literary type of perception in the world that determines the main characteristics of its product (a composed or written work)", (Bahar, 2014: 1/16). Bahar considers form and content as important in determining style (Bahar, 2014: 1/17). Farshidvard also refers to the importance of form and content in determining style:

* **Article history:**

Received: 09 April 2023

Accepted: 22 June 2023

Received in revised form 18 June 2023

Published online: 12 August 2023

Journal of Prose Studies in Persian Literature
Year 26, No. 53, spring and summer 2023

Publisher: Shahid Bahonar University of Kerman

© The Author(s).

1. PhD Candidate, Department of Persian Language and Literature, University of Lorestan, Khorram Abad, Iran. E-mail: Amin.yaghoubi@gmail.com.
2. Associate Professor, Department of Persian Language and Literature, University of Lorestan, Khorramabad, Iran. (Corresponding Author). E-mail: Roozbeh.m@lu.ac.ir.
3. Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, University of Lorestan, Khorramabad, Iran. E-mail: Moradkhani.s@lu.ac.ir.
4. Associate Professor, Department of Persian Language and Literature, University of Lorestan, Khorramabad, Iran. E-mail: noori.a@lu.ac.ir.

"Style emerges from the combination of spiritual and formal features of a literary work" (Farshidvard, 1999: 2/219). Mahjoub considers style as the expression of the writer's or poet's thought in his own special way (Mahjoub, n.d: 49). Shamisa considers three conditions of a special perspective, selection, and deviation from norms necessary for achieving style (Shamisa, 2001: 15). However, today there are different approaches to style that can be referred to for further understanding of stylistics (Fotouhi, 2012: 125-196). In any case, it must be acknowledged that what is important in the analysis of the style of a work is the formal and content analysis that encompasses the three linguistic, intellectual, and literary domains. These three domains can help us in determining the type of prose and its historical boundaries.

2. Methodology

The method of collecting information in this study is library research and data extraction. This research was conducted using an analytical-descriptive method, and its statistical population includes the book "Noz'hat-ul-Oqul fi Latayef el-Fosool" and books on stylistics.

3. Discussion

The present study aims to examine the stylistic features of the text in the three linguistic, intellectual, and literary domains using textual data, while enumerating the features of the handwritten version of "Noz'hat-ul-Oqul fi Latayef el-Fosool" by Abu Tahir Muhammad ibn Muhammad Yahya Afi. Since the name of the writer and the date are not mentioned in the single manuscript of "Noz'hat-ul-Oqul" (Ayatollah Marashi Library No. 9084), this research aims to determine its historical period and type of prose based on stylistic features. The present research was conducted using a descriptive-analytical method, and based on the conducted analysis, the linguistic features of this text date back to the sixth to eighth centuries. Moreover, from a literary point of view, it is a technical prose that focuses mainly on description and literature. It has benefited from new literary industries based on technical prose, such as simile, metaphor, innovative themes, interpretive use of letters, and author's analogies. From an intellectual perspective, this work is included in texts that represent Islamic ethical concepts. The author's respect for Shia Imams is also evident in

the text. However, based on the present research, there is doubt and skepticism about attributing the text "Noz'hat-ul-Oqul" to the author of "Jawame ul-Hikayat". The reasons for this suspicion are as follows:

- **Inconsistency in attributing the authors of these two works to Abdur Rahman Aufi**

In the twenty-fourth chapter of "Noz'hat-ul-Oqul fi Latayef el-Fosool", which is written about gratitude, the author speaks of Abdurrahman Afui, who is the great uncle of the author: "It has been narrated from Abdurrahman Auf-may God be pleased with him that he is the great uncle of the author of these chapters..." (Aufi, n.d: 110 a). The same phrase appears at the beginning of a story in "Jawame ul-Hikayat" in the fourteenth chapter of the second part, which is about gratitude, with the difference that instead of uncle, ancestor is mentioned: "It is reported that Abdul Rahman Auf - may God be pleased with him - who is the ancestor of the author of the book.." (Musafa, 2014: 367).

- **No reference to "Noz'hat-ul-Oqul" in other works of Aufi**

If we are based on Aq Qala's claim that "Noz'hat-ul-Oqul" is from the author of "Jawame ul-Hikayat", there are two possibilities for when this text was written. One is the same one given by Safari Aq Qala, which is based on the fact that this text was written before "Jawame ul-Hikayat": "The author of these lines thinks that Aufi wrote "Noz'hat-ul-Oqul" before "Jawame ul-Hikayat", and later, when he wanted to compose a huge text such as "Jawame ul-Hikayat", he wrote parts of "Noz'hat-ul-Oqul" is included in the text. The fact that confirms this point is that at the beginning of "Noz'hat-ul-Oqul", the author mentioned his two books named Ghoniyat el-Awsaf and Maniyat el-Wasaf, as well as Zubadat ol-Maali, and if he had written this work after his two voluminous and valuable works - "Lobab ol-Albab" and "Jawame ul-Hikayat", as a result, he should have mentioned those two writings in the preface of "Noz'hat-ul-Oqul". (Safari Aq Qala, 1391: 14). The opposite of this possibility can also be true. What can be the reason that the name of "Noz'hat-ul-Oqul" is not mentioned in the "Jawame ul-Hikayat" and "Lobab ol-Albab"?! If there was no reference to other works of Aufi in any of the mentioned texts, this concern would not have arisen in the minds of the writers. In the historical books, there is a mention of Lobab, Jawme and the translation of Faraj bad al-Shadat, but there is no mention of "Noz'hat-ul-Oqul". Can't this be a place of doubt?! The second

possibility, which is not considered by Safari Agh Qala, is that he wrote "Noz'hat-ul-Oqul" after the "Jawame ul-Hikayat" and "Lobab ol-Albab". If so, one should ask oneself what is the reason for not mentioning this great work of his in the preface of "Noz'hat-ul-Oqul"? While in the preface of this book, the author of "Noz'hat-ul-Oqul" has even mentioned his booklet, but he has never mentioned the two great works of "Jawame ul-Hikayat" and "Lobab ol-Albab" (Aufi, n.d: 1a). It seems that this issue also creates doubt in identifying these two aufis as one.

- **Incompatibility of the style of the Jawame ul-Hikayat with Noz'hat-ul-Oqul**

In stylistics, Bahar has pointed out a key point in connection with the "Jawame ul-Hikayat". He believes that: "It is better to obtain the true style of Aufi from the "Lobab ol-Albab"; because it is not clear whether a story is written by him or it is directly quoted from a Persian book (Bahar, 2013: 3/38). According to Bahar's opinion, these anecdotes can be directly quoted from another Persian book. This case can seem reasonable to the owner of "Noz'hat-ul-Oqul". Based on this, can these similarities be a convincing and sufficient reason to recognize them as one?

4. Conclusion

"Noz'hat-ul-Oqul" is a technical prose written by Abu Tahir Muhammad Aufi, in which its technicality is reduced in some parts of the text to match the narrative style. However, it cannot be denied that the majority of this text is technical. The stylistic features of the text and the use of poetry by poets before the seventh century place this text in a period before the seventh century. Linguistically, there are stylistic features in it that belong to texts from the sixth to eighth centuries. Some of these linguistic features include: the letter "ya" indicating continuity, omission of pronouns referring to verbs, writing "Ke" connects letters as "kei", special pronunciations and writings, neglected Persian and Arabic words. From an intellectual point of view, "Noz'hat-ul-Oqul" includes narratives with Islamic ethical content. Throughout these narratives, in addition to their content, important mystical figures such as Bayazid Bastami, Junaid Baghdadi, Mansur Hallaj, Rabia bint Qazdari are mentioned. Respect for Shia Imams is also seen in these narratives. From a literary point of view, it

has extensively used various literary industries based on its stylistic features. These industries include: simile (in various forms), metaphor (in various forms), various types of allegory, various types of ambiguity, innovative thematic compositions, interpretive use of letters, and author's analogies. In the final part of this research, the authors conclude that the attribution of this work to Aufi (the owner of "Jawme ul-Hikayat") is doubtful.

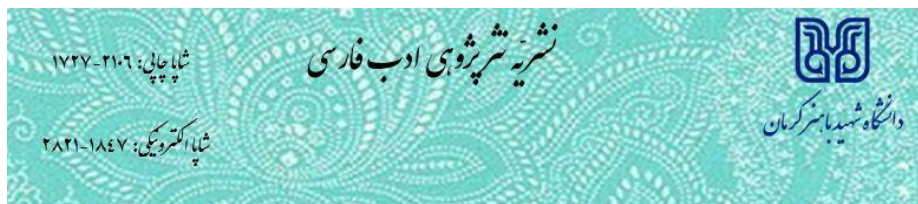
Keywords: Stylistics, Noz'hat-ul-Oqul, Aufi, Technical prose, Uncertainty.

References [In Persian]:

- Aufi, M. (2011). *Nozhat al-Oqul fi Lataif el-Fusul*, edited by Afshar, Iraj and Bashari, Javad, first edition, Tehran: Dr. Mahmoud Afshar Publications.
- Aufi, M. (n.d). *Nozhat al-Oqul fi Lataif el-Fusul*, serial number 9084 [manuscript], Qom: Ayatollah Marashi Library.
- Aufi, Muhammad. (2011). *Lobab ol-albab*, edited by Azizollah Alizadeh, first edition, Tehran: Ferdous Publications.
- Aufi, Muhammad. (1945). *Lobab ol-albab*, edited by Edward Brown, with an introduction by Muhammad ibn Abd al-Wahhab Qazvini, London: Bina.
- Aufi, Mohammad. (2014). *Jawame ul hikayat va lavame ol ravayat*, edited and edited by Amirbanu Mosfa (Karimi), Tehran: Farhang Iran Foundation Publications.
- Bahar, M. (Malek al-Shoara). (2013). *Stylistics or the history of the development of Persian prose*, fifth edition, Tehran: Zavar Publications.
- Bashari, J. (2011). *A collection of Persian and Arabic treatises by Iranian scholars (from the beginning of the Islamic period to the end of the Soviet era)*, first edition, Tehran: Museum Library and Center of Official Documents of the Islamic Council.
- Dehkhoda, A. A. (1998). *Dictionary*, second edition of new edition, Tehran: Tehran University Press.
- Deraiti, M. (2011). *Catalogers of Iranian Manuscripts (Fankha)*, vol. 33, Tehran: Organization of Documents and National Library of the Islamic Republic of Iran.
- Deraiti, M. (2010). *Catalog of Iranian Manuscripts (DANA)*, Vol. 10, Tehran: Organization of Documents and National Library of the Islamic Republic of Iran.

- Fotuhi, M. (2014). *Stylology of theories, approaches and methods, first edition*, Tehran: Sokhan Publishing House.
- Khaqani, B. (2008). *Tohfe al-Iraqin, by the efforts of Ali Safari Aqqala, first edition*, Tehran: Miras e Mktoub Publications.
- Khaqani, B. (1983). *Khaqani's constructions, corrected and revised by Mohammad Roshan*, Tehran: Farzan.
- Mahjoub, M. J. (n.d). *Khorasani style in Persian poetry, first edition*, Tehran: Ferdous Publications.
- Maulana J. B. (1984). *Masnavi Manavi, revised by Reynolds A. Nicholson, for the attention of Dr. Nasrullah Pourjavadi, first edition*, Tehran: Amir Kabir Publications.
- Modbari, M. (1991). *Bedivan poets, first edition*, Kerman: Panous Publications.
- Monshi, N. (2005). *Kalileh and Demaneh, edited by Mojtaba Minavi*, Tehran: Amir Kabir Publications.
- Mozavi, A. (2002). *Catalog of Persian books, first edition*, Tehran: Center for Islamic Encyclopaedia.
- Naser Khosro, A. M. (2001). *The Book of Poems, corrected by Mojtaba Minavi*, Tehran: Mu'in Publications.
- Nizami, E. (2006). *Khilyat Khamsa Nizami, edited by Vahid Dastgaerdi*, Tehran: Tolo Publications.
- Rudaki Samarkandi, M. (2014). *Rudaki Samarkandi's Diwan, based on Saeed Nafisi's copy, 6th edition*, Tehran: Negah Publications.
- Saad Salman, M. (2012). *Diwan Masoud Saad Salman, revised by Rashid Yasmei, first edition*, Golestan: Sanaei Publications.
- Sadat Heravi, M. (n.d). *Tarab al-Majlis, by Seyyed Alireza Mojtahedzadeh, Mashhad: Mashhad University Press*.
- Safa, Z. (1992). *History of Iranian literature, vol. 2, 11th edition*, Tehran: Ferdous Publications.
- Safari Aq Qala, A. (2010). "Nozhat-ul-Oqul, another work by the author of Jawame al-Hikayat", *Gozaresh e miraas*, No. 46, pp. 13 and 14.
- Sanaei Ghaznavi, A. (2006). *Divan Poems, by the efforts of Modares Razavi, 6th edition*, Tehran: Sanaei Publications.
- Shamisa, S. (2001). *Generalities of stylistics, 6th edition*, Tehran: Ferdous Publications.
- Yaghoubi, A and et al. (2021). "The etymology of correcting Nozhat ul-Oqul fi Lataif el-Fusul by Abu Tahir Muhammad ibn

Muhammad Yahya Aufo", *Textology of Persian Literature*,
University of Isfahan, 13th year, number 3, pp. 33-47.

سبک‌شناسی نزهة العقول فی لطایف الفصول و تردید در انتساب آن به صاحب جوامع الحکایات و لوامع الروایات*

امین یعقوبی^۱، دکتر محمد رضا روزبه^۲، دکتر صفیه مرادخانی^۳، دکتر علی نوری^۴

چکیده

پژوهش حاضر بر آن است تا ضمن برشمردن ویژگی‌های نسخه خطی نزهة العقول فی لطایف الفصول ابوطاهر محمد بن محمد یحیی عوفی به بررسی سبک‌شناسانه متن در سه قلمرو زبانی، فکری و ادبی با استفاده از داده‌های متنی پردازد. از آنجایی که در تک نسخه نزهة العقول (کتابخانه آیت الله مرعشی به شماره: ۹۰۸۴)، نامی از کاتب و تاریخی برای کتابت ذکر نشده، این پژوهش بر آن است تا با توجه به مختصات سبک‌شناسی، به حدود تاریخی و گونه نثر آن پردازد. این پژوهش به شیوه توصیفی - تحلیلی صورت گرفته است و بر اساس بررسی‌های صورت گرفته، مختصات زبانی این متن، به حدود قرن ششم تا هشتم باز می‌گردد. همچنین از نظر ادبی، نثری فنی است که در بخش اعظم متن به توصیف و ادبیت می‌پردازد. از صناعات ادبی به شکلی تازه و مبتنی بر نثر فنی بهره‌مند شده است؛ صناعاتی چون: تشبیه، استعاره، مضمون‌سازی‌های بدیع، تاویل حروفی، جناس‌سازی‌های خاص مصنف اثر. از نظر فکری نیز این اثر در ذیل متونی می‌گنجد که مبین مفاهیم اخلاق اسلامی است. احترام مصنف به امامان شیعه نیز در متن به چشم می‌خورد. ضمن

* تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۲/۰۱/۲۰ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۰۳/۲۸ تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۴۰۲/۰۴/۰۱

نشریه نثرپژوهی/ادب فارسی، دوره ۲۶، شماره ۵۳، بهار و تابستان ۱۴۰۲، صص
DOI: 10.22103/JLL.2023.21312.3056

۳۱۵-۳۴۶

ناشر: دانشگاه شهید باهنر کرمان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی.

حق مؤلف © نویسندگان

۱. دانشجوی دکتری، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه لرستان، خرم آباد، ایران. رایانامه: Amin.yaghubi@gmail.com

۲. دانشیار، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه لرستان، خرم آباد، ایران. (نویسنده مسئول). رایانامه: Roozbeh.m@lu.ac.ir

۳. استادیار، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه لرستان، خرم آباد، ایران. رایانامه: Moradkhani.s@lu.ac.ir

۴. دانشیار، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه لرستان، خرم آباد، ایران. رایانامه: noori.a@lu.ac.ir

این که بر مبنای پژوهش حاضر، انتساب متن نزهة‌العقول به صاحب جوامع‌الحکایات، جای تردید و تشکیک دارد.

واژه‌های کلیدی: سبک‌شناسی، نزهة‌العقول، عوفی، نثر فنی، تردید.

۱-مقدمه

سبک‌شناسی متون، یکی از مهم‌ترین راه‌های رسیدن به حدود تاریخی آثار است؛ با بررسی سبک‌شناسانه متن و مطالعه قلمروهای زبانی، فکری و ادبی، می‌توان، نوع نثر و دوره آن را مشخص کرد. بر این اساس می‌توان گفت آن چیزی که در سبک‌شناسی دارای اهمیت است، فرم و محتواست. بهار در تعریف سبک بر آن است که: «در اصطلاح ادبیات عبارتست از روش خاص ادراک و بیان افکار به وسیله ترکیب کلمات و انتخاب الفاظ». (بهار، ۱۳۹۳: ۱/۱۶). بهار به دو مسئله فرم و معنا توجه دارد و آن‌ها را در شکل‌گیری سبک موثر می‌داند. (ن.ک: بهار، ۱۳۹۳: ۱/۱۷). فرشیدورد نیز همانند بهار به اهمیت فرم و معنا در تعیین سبک اشارت دارد: «از ترکیب ویژگی‌های معنوی و صوری اثر ادبی، سبک به وجود می‌آید». (فرشیدورد، ۱۳۷۸: ۲/۲۱۹). محجوب سبک را بیان اندیشه نویسنده یا شاعر می‌داند که با روش خاص خودش ادا شده باشد. (ن.ک: محجوب، بی تا: ۴۹). شمیسا سه شرط نگرش خاص، گزینش و عدول از هنجار را برای به دست آمدن سبک لازم می‌داند. (ن.ک: شمیسا، ۱۳۸۰: ۱۵). البته امروزه رویکردهای متفاوتی در زمینه سبک وجود دارد که می‌توان برای آگاهی بیشتر به سبک‌شناسی فتوحی رجوع کرد. (ن.ک: فتوحی، ۱۳۹۱: ۱۲۵-۱۹۶). قدر مسلم این که، بررسی مسائل فرمی و محتوایی در سبک‌شناسی یک اثر می‌تواند در تشخیص حدود تاریخی آن تأثیر فراوانی داشته باشد.

۱-۱- بیان مسئله

کتاب نزهة العقول فی لطایف الفصول، اثری است در زمینه اخلاق اسلامی از نویسنده‌ای با نام ابوطاهر محمد بن محمد یحیی العوفی. این متن تک نسخه‌ای را ایرج افشار با یاری جواد بشری تصحیح کرده است. در تنها نسخه موجود (کتابخانه آیت الله مرعشی، شماره مسلسل ۹۰۸۴) نام نویسنده، العومی ثبت شده است. ثبت نام العومی به خاطر لکه‌ای است که در موضع نام نویسنده به وجود آمده است. در فهرستگان نسخه‌های خطی ایران (ن.ک: درایتی، ۱۳۹۰: ۳۳/۳۰۷)، فهرستواره دستنوشته‌های ایران (ن.ک: درایتی، ۱۳۸۹: ۱۰/۶۵۲) و فهرستواره کتاب‌های فارسی (ن.ک: منزوی، ۱۳۸۱: ۶/۶۵۸ و ۶۵۹) به تنها نسخه موجود در کتابخانه آیت الله مرعشی اشاره شده است. در فنخا و دنا نام نویسنده، عومی و در فهرستواره کتاب‌های فارسی، العومی ثبت شده است. با این حال از آنجایی که نویسنده از عبدالرحمن عوف به عنوان خال خود یاد کرده، افشار آن را العوفی تصحیح کرده است. (ن.ک: افشار، ۱۳۹۰: ۱۶۷). این نسخه، تاریخ کتابت و نام کاتب ندارد. از آنجایی که شباهت‌های فراوانی میان دو متن نزهة العقول و جوامع الحکایات وجود دارد و نام و اعقاب هر دو مولف، به هم نزدیک است، علی صفری آق‌قلعه در مقاله‌ای مختصر معتقد است که مولف هر دو متن یکی است و نزهة العقول را منتسب به صاحب جوامع الحکایات می‌داند. (ن.ک: صفری آق‌قلعه، ۱۳۹۰: ۱۳ و ۱۴). باری، پژوهش حاضر بر آن است تا با بررسی سبک‌شناسانه به بررسی حدود تاریخی آن بپردازد. مضافاً اینکه در بخش پایانی پژوهش نیز با ارائه دلایلی نسبت به انتساب این متن به صاحب جوامع الحکایات اظهار تردید شده است.

۱-۲- پیشینه پژوهش

در زمینه پژوهش مزبور، نوشتاری کوتاه از علی صفری آق‌قلعه، در دست است. علی صفری، تنها کسی است که در این نوشتار کوتاه با یکی دانستن صاحب نزهة العقول فی

لطایف الفصول و محمد عوفی صاحب جوامع به ضرورت تصحیح مجدد این اثر اشاره کرده است. (ن.ک: صفری آق‌قلعه، ۱۳۹۰: ۱۳ و ۱۴).

علاوه بر مورد فوق، مقاله‌ای با عنوان آسب‌شناسی تصحیح نزهةالعقول فی لطایف الفصول ابوطاهر محمدبن محمد یحیی عوفی از نگارندگان همین پژوهش، در نشریه متن‌شناسی ادب فارسی چاپ شده است. در پژوهش مورد نظر، نگارندگان به بررسی آسب‌های تصحیح پیشین اثر پرداخته‌اند. (یعقوبی و دیگران، ۱۴۰۰: ۴۷-۳۳).

۱-۳- ضرورت و اهمیت تحقیق

از آنجایی که متن نزهةالعقول، متنی است فنی و تازه‌یاب و در کتب تاریخی و تذکره‌ها از آن نامی به میان نیامده، پژوهشی در زمینه سبک و حدود تاریخی این متن، ضرورت دارد. علاوه بر این، انتساب متن نزهةالعقول به صاحب جوامع‌الحکایات، جای تردید دارد، که در این پژوهش با ذکر دلایلی به این موضوع پرداخته می‌شود.

۲- بحث و بررسی

بررسی سبک‌شناسانه متن نزهةالعقول در سه سطح زبانی، فکری و ادبی انجام می‌شود. ابتدا به مسائلی که در سطح زبانی دارای اهمیت است، پرداخته می‌شود و پس از آن مسائل فکری و ادبی مورد بررسی قرار می‌گیرند. در پایان مبحث هم با ذکر دلایلی، در انتساب این متن به صاحب جوامع‌الحکایات اظهار تردید می‌شود.

۲-۱- سطح زبانی

پیش از آن که به بررسی مختصات زبانی متن پرداخته شود، باید این نکته را مد نظر داشت که اساس زبان فارسی از ابتدا تا پایان سبک عراقی تغییر محسوسی نکرده است و

تحولات زبانی چه در متون نظم و چه در متون نثر، تا قرن نهم به اندازه‌ای نیست که پژوهشگر بتواند آن را جزء مؤلفه‌های ممیز سبکی محسوب کند. این نکته کلی در مورد کتاب نزهةالعقول هم صادق است. با این حال بر اساس روند سبک شناسی، پژوهش پیش رو در سه حوزه زبانی، فکری و ادبی به بررسی این متن پرداخته است.

۲-۱-۱- ویژگی‌های نحوی و آوایی

الف: لغات و ترکیب‌های مهجور فارسی: در این بخش به بررسی لغات و ترکیب‌های فارسی متن نزهةالعقول پرداخته شده است.

کتابت ترکیب شباروزه و اراده شبانه روز: ترکیبی است کهن که در متون نظم و نثر به همین شکل استفاده شده است. این ترکیب در دو موضع در متن نزهةالعقول به کار رفته است: «یک شباروزه راه را به گامی چند معدود گذارده کردی». (عوفی، بی‌تا: ۸ب). «میان ما و مسجد جامع یک شباروز است». (عوفی، بی‌تا: ۸ب). به نظر می‌رسد قدیمی‌ترین متنی که به این شکل از این ترکیب بهره برده، رودکی است:

چون بسپاری به حبس بچه او را هفت شباروز خیره ماند و حیران
(رودکی سمرقندی، ۱۳۹۳: ۹۸).

ترکیب به افتاد: در معنای درستی و راستی: «... به واسطه خوردن آبی که از آتش آن هیچ به افتاد نبود...». (عوفی، بی‌تا: ۳۲الف). این ترکیب در بوستان سعدی به همین معنا به کار رفته است:

به حکم نظر در به افتاد خویش گرفتند هر یک یکی راه پیش
(سعدی، ۱۳۸۵: ۱۶۳).

ایضاً در متن هفت پیکر نیز در معنای صلاح و درستی به کار رفته است:

قفل گنج گهر بیندازم با **به افتاد** شاه درسام
(نظامی، ۱۳۸۵: ۵۹۴).

وام/ فام: استفاده از واژه **وام** در معنای فام: «گفت دائم که این بام کبود **وام** را این اصنام بی نام نفراشته‌اند». (عوفی، بی تا: ۱۴ ب).

گراشیده: در معنای **آشفته و پریشان:** «خداوند خانه در رسید با صورتی گراشیده و هیاتی عظیم ناتراشیده». (عوفی، بی تا: ۱۱۲ ب).

هیند در معنای هستند: کاربرد این واژه در متون کهن نمونه‌ها دارد و در این متن نیز، مورد استفاده قرار گرفته است:

گر بدانند بندگان توآند در طلب کاری امان توآند
مکن از فضل خویششان محروم هرچه گونه هیند زان توآند
(عوفی، بی تا: ۲۷ الف).

مولانا در بیتی از این شکل واژه بهره برده است:

گفت یارب گر ترا خاصان‌هی‌اند که مبارک دعوت و فرخ پی‌اند
(مولوی، ۱۳۶۳: ۴/۳۲۰).

نجیبی فرغانی نیز از این واژه استفاده کرده است:

بگفتم که تو باز گو مرا اگر مهتری یا که هی کهری
(مدبری، ۱۳۷۰: ۶۳۱).

ناتراشیده در معنای بی تمیز: «ناتراشیده کسی بود که تراشیده دست خود را
پیرستید». (عوفی، بی تا: ۳۵ ب).

ب: لغات و ترکیبات مهجور عربی: واژه‌های مهجور عربی در این متن، کاررفت فراوانی دارد؛ واژه‌ها و ترکیب‌هایی که در متون مرسل کمتر مورد استفاده قرار می‌گرفته است: «و التماس می بود از مَهْرَه این صنعت که چون این تالیف از نظر ایشان گذرد...». (عوفی، بی تا: الف). مهره، در معنای ماهران به کار رفته است.

به کار گرفتن واژه‌هایی نظیر: تعود در معنای عادت کردن (ن.ک: عوفی، بی تا: الف)، **اقتراف در معنای آب به مشت برگرفتن** (ن.ک: عوفی، بی تا: ب۱۲)، **تصاریف در معنای دگرگونی‌ها و اقتار در معنای نفقه تنگ داشتن** (ن.ک: عوفی، بی تا: ب۱۳)، **اقتراف در معنای گناه آوردن** (ن.ک: عوفی، بی تا: الف۱۶)، **زهومت در معنای بوی بد** (ن.ک: عوفی، بی تا: ب۲۴)، **مترویان در معنای افسونگران** (ن.ک: عوفی، بی تا: الف۲۶)، **قذات در معنای خار و خاشاک** (ن.ک: عوفی، بی تا: ب۳۲)، **ترشف در معنای مکیدن آب و جز آن** (ن.ک: عوفی، بی تا: ب۳۹) و ...

پ: الف غیرملفوظ پس از مصوت بلند: در یک موضع الف غیر ملفوظ پس از مصوت بلند آمده است: «تو را معلوم است که هرگز دست بی‌آبی هیچ سنگدل به کلوخ امروز **شفتالوا** به سیب زرخ و نار سیمین برم نرسیده است». (عوفی، بی تا: الف۶۷). ایرج افشار در ذیل همین واژه می‌گوید: «شفتالوا بدین ضبط (یعنی با الف در پایان) مرسوم قدما بود و در نسخ قرون پنجم تا هفتم دیده می‌شود که برای نشان دادن آوای پایانی کلمه الف بر آن می‌افزودند». (افشار، ۱۳۹۰: ۱۰۱). نمونه این مورد را جواد بشری در مجموعه رساله‌های فارسی و عربی آورده است: «و خدای داناتر است بایمان ایشان برخی شما از برخی بزنی کنید ایشانرا بفرمان خداوند ایشان و بدهید ایشان را کلوین‌های ایشان **بنیکوای**». (بشری، ۱۳۹۰: ۴۱).

ت: نوشتن واژه کاغذ بدون نقطه ذال: «[..] سواد حرف سبق را از بیاض کاغذ

بر نمی‌توانست خواند». (عوفی، بی تا: ۵۱ ب).

ضمن این که از مصدر **گذاردن** در چندین نوبت بدون نقطه ذال آمده است: «منازعت و مکاوحت ایشان از حد **بگذشت**». (عوفی، بی تا: ۱۱ ا ب). ایضاً در همین مورد: «... به نزدیک تو آمدم تا از سر آن **درگذری** و مرا بحل کنی». (عوفی، بی تا: ۵، ۱۳ و ۱۶ الف).

ث: نی نی: حرف اضراب: نی نی اضرایبه به وفور در متن مورد استفاده قرار گرفته است: «نی نی، قطرات مروارید از اصداف ابر به دهان زمین رسیدن گرفت». (عوفی، بی تا: ۱۲۰ الف). در مواضع دیگر نیز مورد استفاده قرار گرفته است. (عوفی، بی تا: ۲۰ الف، ۶۸ ب و ..).

ج: ازیراک، زیراک: «ازیراک در دسر همه دست کشد». (عوفی، بی تا: ۷۷ الف). ایضاً: «زیراک بعضی را دیدند و بعضی را ندیدند». (عوفی، بی تا: ۸۶ الف).

چ: اماله: این که منطقاً و قاعدتاً اماله کردن واژگان در متون نظم از نثر بیشتر است و این مهم اغلب در موضع قافیه رخ می‌داده، در متن **نزهة‌العقول** نیز از ممال واژگان استفاده شده است: «گفت چون خریداران گرم بدیدم، **مکیس** می‌کردم». (عوفی، بی تا: ۱۳۲ الف). مکیس اماله مکاس است. (ن. ک: دهخدا، ذیل واژه مکیس).

۲-۱-۲- ویژگی‌های نحوی

در این بخش به بررسی ویژگی‌های نحوی متن پرداخته می‌شود؛ در اغلب مواردی که به عنوان نمونه ذکر شده، بسامد بالایی وجود دارد که به جهت پرهیز از اطناب، از ذکر آن‌ها خودداری شد.

الف: حذف ضمیر از فعل معطوف به اول شخص مفرد: در چند موضع از این ویژگی سبکی استفاده شده است: «گفت ای عمر من بدان مقام رسیدم و آن دولت را به

رای العین **دید** تا عاقلانرا معلوم گردد ..». (عوفی، بی تا: ۱۰۱ الف). ضمیر اول شخص از فعل حذف شده است و این مورد از نشانه‌های سبکی است. در موضعی دیگر نیز این نشانه سبکی وجود دارد. (ن. ک: عوفی، بی تا: ۱۳۱ الف).

ب: «ب» تاکید بر سر فعل استمراری: «پس طشتی پر زر چنانک لکن شمع آفتاب را عکس او خجل می بگرد، بیاوردند». (عوفی، بی تا: ۵۳ الف).

پ: آوردن می استمراری بر سر فعل مضارع التزامی: «اگر دست از این احتساب می بداری، هر روز دینار بی وسیلت و کسب رنج به تو می رسانم». (عوفی، بی تا: ۱۱۱ الف).

ت: استفاده از فعل شینی به جای نشینی: «آورده اند که وقتی بزرگی را پرسیدند که تنها چند شینی». (عوفی، بی تا: ۱۲۶ ب). در موضعی دیگر نیز این کاربرد فعل وجود دارد. (ن. ک: عوفی، بی تا: ۱۲۶ ب). استفاده از این شکل فعل از مصدر نشستن در متون نظم حدود ششم تا هشتم کاربرد داشته است. سنایی می گوید:

بیهوده چه شینید اگر مرد مصافید خیزید همی گرد در دوست طوافید
(سنایی، ۱۳۸۵: ۸۷۸).

ث: کاربرد فعل نهی با «م»: «گفت برین جامه نشین، برین جا منشین». (عوفی، بی تا: ۱۵ ب). ایضاً از همین دست است: «تو پیوسته از مصلحان درود شنو و از مفسدان سرود مشنو». (عوفی، بی تا: ۵۸ الف و ب).

ج: یای استمراری: بهار در سبک شناسی به چند پساوند فعلی کهن اشاره می کند که یای استمراری نیز از جمله آنهاست. (ن. ک: بهار: ۳۶۹/۱). این گونه یای، در متن نزهة العقول کاربرد فراوانی دارد: «... در طواف کعبه آتش پیوستندی و در مناء منا به جای جمره خود را از عقبه محنت بدان جمره انداختندی». (عوفی، بی تا: ۴۵ ب) نمونه های یای

استمراری در این متن به وفور یافت می‌شود. ایضاً: «اگر این طایفه زشتی طمع بدانندی هرگز آیه سوال بر نخواندندی. بل که از جام قناعت، شراب غنا نوشیدندی و در امانت مطامع دین کوشیدندی». (عوفی، بی تا: ۷۷ ب). «برای نمونه‌های بیشتر، ن.ک: عوفی، بی تا: ۶۱ الف».

ج: انباشیدن به جای انباشتن: «چندگاه بر روی آب در ضمان باد با دل‌های پر آتش می‌رفتیم که قضا، خاکی در چشمه صافی وقت ما انباشید». (عوفی، بی تا: ۳۵ ب).

۲-۲- سطح فکری

نزهة‌العقول اثری است در چهل فصل که به بررسی موضوعاتی درباره اخلاق اسلامی پرداخته است. در تمامی این فصول، فکر غالب، اخلاق و عرفان اسلامی است. در آغاز هر فصل آیات و احادیثی ذکر شده و پس از مقدمه‌ای درباره موضوع مورد نظر، با بیان حکایاتی به بررسی بیشتر موضوع پرداخته است. با این حال در میان این حکایات به مسائل و اصطلاحاتی پرداخته که از نظر سبک‌شناسی فکری حائز اهمیت است.

الف: اشاره به شخصیت‌های عرفانی: در اثنای فصل‌ها حکایاتی آمده که در آن به شخصیت‌های عرفانی اشاره شده است. در فصل نخست به جنید بغدادی و فضیل عیاض، در فصل دوم به بایزید بسطامی و سهل بن عبدالله تستری، در فصل هجدهم به ابراهیم خواص، در فصل بیست و نهم به رابعه بنت قزداری، در فصل بیست و هفتم به شبلی، در فصل سی و نهم به شیخ بوعلی دقاق اشاره شده و حکایاتی مرتبط با این شخصیت‌ها آمده است.

ب: اشاره به پیامبران و حکایاتی مرتبط با آن‌ها: در فصل سیزدهم از ابراهیم خلیل و آزر حکایاتی به میان آمده است. در فصل چهاردهم به آدم صفی‌الله (ع) اشاره کرده و حکایاتی مرتبط با این پیامبر نگاشته شده است. در فصل هفدهم حکایاتی مرتبط با داود پیامبر و جبرائیل، فصل بیست و پنجم حکایاتی مرتبط با ایوب پیامبر، فصل سی و

هفتم حکایتی مرتبط با حضرت موسی و در فصل سی و هشتم داستانی مرتبط با یوسف و زلیخا ذکر شده است. در فصل سی و ششم نیز حکایتی مرتبط با پیامبر اکرم (ص) آمده است.

پ: احترام به شخصیت‌های شیعه: در این متن در چند موضع به داستان‌هایی مرتبط با علی بن ابی طالب و امیرالمومنین حسن بن علی اشاره شده است. در فصل چهاردهم به حکایتی از امیرالمومنین علی بن ابی طالب و در فصل شانزدهم نیز به ماجرای علی (ع) و یهودی و قضاوتی که میان او و شخص یهودی صورت می‌گیرد، اشار شده است (ن.ک: عوفی، بی تا: ۷۴ الف تا ۷۶ الف). در فصل نوزدهم نیز داستانی از امیرالمومنین حسن بن علی و اعیان قریش ذکر شده است. همچنین در فصل هفتم حسن و حسین بن علی را امیرالمومنین خوانده و از آن دو نیز حکایتی نقل کرده است. (ن.ک: عوفی، بی تا: ۳۱ الف) در فصل بیستم در حکایتی از حسن بن علی با عنوان امیرالمومنین یاد کرده است. (ن.ک: عوفی، بی تا: ۸۸ ب تا ۹۰ ب). همچنین در فصل بیست و یکم نیز علی بن ابیطالب را امیرالمومنین ذکر کرده است. (ن.ک: عوفی، بی تا: ۹۵ ب تا ۹۷ الف).

ت: تمایل به عرفان و تصوف و شعر حکمی: در نثر نزهة العقول متناسب با محتوای اخلاقی و عرفانی‌اش از شاعرانی چون سنایی، خاقانی، نظامی، معین‌الدین اصم، سروده‌هایی ذکر شده است. «برای آگاهی بیشتر ن.ک: بخش: ورود شعر شاعران بدون ذکر نام شعر از همین پژوهش».

ث: گرایش به مسائل فقهی: این متن از شخصیت‌ها و مسائل فقهی بهره برده است: «مسئله‌ای است در شریعت: اگر چهار گواه عدل بر یکی بزنا گواهی دادند و وی انکار نمی‌کند، اقرار و اعتراف می‌کند، بدین اعتراف حدّ ازو ساقط شود. بقول ابویوسف قاضی - رحمة الله علیه - و فتوی برین می‌گوید که حکم بگواه وقتی ثابت شود که خصم منکر بود. پس باقرار خصم شهادت شهود حاجت نیست و دیگر بار اقرار وی در حقّ از

حدود هم مقید نیست کی اقراریر اربعه در حق زنا شرطست. پس بدین شبهت حدّ ساقط شود». (عوفی، بی تا: ۱۳ الف). در این متن از قاضی محمد نیسابوری، فقیه قرن چهارم نیز حکایتی ذکر شده است. (ن. ک: عوفی، بی تا: ۳۴).

ج: ورود مضامین علمی به صورت بسیار ابتدایی و معتدل (اشارات نجومی و ریاضی...): در چندین موضع از اصطلاحات نجومی و ریاضی بهره برده است. (ن. ک: عوفی، بی تا: ۲۴ ب، ۲۹ ب و ..).

ج: اشاره به بازی‌هایی از قبیل نرد و شطرنج: در بخش‌هایی از متن اشاره‌هایی به اصطلاحات بازی شطرنج شده است. اگر چه این اصطلاحات در راستای ادبیت کلام به کار گرفته شده است. (ن. ک: عوفی، بی تا: ۸ الف، ۳۵ الف و ..).

۲-۳- سطح ادبی

متن نزهةالعقول از نظر ادبی، متنی است مشحون از صناعات ادبی. نویسنده این متن در آغاز فصول، آغاز حکایات و حتی در اثنای آن‌ها به دنبال میدانی می‌گردد تا بتواند به هنرنمایی بپردازد. هنرنمایی‌هایی که از نظر کمی و کیفی در سطحی اعلاء به دست داده شده است. قطعاً پرداختن به تمام صناعات ادبی متن، در حوصله این پژوهش نمی‌گنجد و تلاش شده است تا به صناعاتی بیشتر توجه شود که تأثیری محسوس در ایجاد سبک اثر داشته است.

الف: جناس و انواع آن: یکی از نکات بلاغی مورد توجه عوفی در این متن، بهره‌وری از انواع جناس است؛ خاصه جناس‌هایی که ساخته ذهن اوست. جناس‌سازی‌هایی که به واسطه پیوند واژگان با حرف اضافه به عمد رخ داده است. (ن. ک: یعقوبی و دیگران، ۱۴۰۰: ۳۳-۴۷). بر اساس رسم الخطی که در نسخه نزهة العقول وجود دارد، پیوستگی واژگان به حروف اضافه، علامات جمع، واژگان مرکب و نمونه‌هایی از این دست، در اکثر موارد صورت گرفته است. نمونه‌هایی از این گونه

جناس‌سازی‌ها در ذیل متن می‌آید: «دست و **بنان**، **بنان** دراز نکرد». (عوفی، بی‌تا: ۱۷۱ الف). واضح است که بنای مصنف، ایجاد جناس میان دو واژه بنان و بنان است. در نمونه دیگری آمده است که: «**بدر** [= **پدر**] تویی **بدر** که رویم». (عوفی، بی‌تا: ۳۵ الف).

ازین دست جناس‌سازی‌هاست: «فردای **بامداد** که **بامداد** فضل حق، فراشان قضا، چراغ خورشید را از مشکاه صبح بیرون گیرند...». (عوفی، بی‌تا: ۲۸ ب). واضح است که نویسنده متن هدفش ایجاد تعجیس میان بامداد و بامداد بوده است. البته جدای از این جناس‌سازی‌های مصنف اثر، علاقمندی او به این صنعت ادبی در جای‌جای متن دیده می‌شود. (ن. ک: عوفی، بی‌تا: ۱۳۶ ب، ۱۳۷ الف، ۱۴۴ ب، ۱۴۵ الف و ..).

ب: ایهام: یکی دیگر از صناعات بدیعی که مورد توجه نویسنده این متن قرار گرفته، ایهام است. او در جای‌جای متن از این صنعت بدیعی بهره‌مند شده است. در جایی در توصیف کشتی بر روی آب چنین می‌گوید: «کمانچه پشتی که سینۀ او چون سر چنگک نابسته می‌نمود. اما جز از **رود** با نوا نمی‌شد». (عوفی، بی‌تا: ۳۵ الف). در موضعی دیگر از متن آمده است: «صلوات درود است. تو از پیشه‌ها **دورودگری** اختیار کن». (عوفی، بی‌تا: ۵۸ الف). از دیگر ایهام‌هایی که مورد استفاده قرار داده است: «چشم عزیز بدان است که **مردم‌دار** است». (عوفی، بی‌تا: ۴۹ ب). و نمونه دیگری از ایهام در متن: «بعضی روزگار خود را بر تعلم نحو، **صرف** کنند...». (عوفی، بی‌تا: ۲۵ ب).

پ: اصطلاحات و ترکیبات کنایی: از جمله صناعاتی که در این متن به کار رفته، کنایه است. برخی از این کنایات، ترکیب‌های خاص مصنف اثر است و بعضی در متون نظم و نثر نمونه‌هایی دارد که در موضع مشخص به آن‌ها اشاره شده است. نمونه‌هایی از این دست ترکیبات کنایی در ذیل متن می‌آید.

آب به آب بر نیامدن: ظاهراً در معنای تغییر نکردن وضع موجود، اتفاقی رخ ندادن: در دو موضع از این اصطلاح کنایی بهره برده است: «ای خاکسار بیچاره آتشی را

می‌پرستی که سالی هزار همچو تو را به باد بردهد و **آب به آب بر نیاید**». (عوفی، بی‌تا: ۳۳ الف). ایضاً: «نباید که این ابرو آب‌روی من ببرد و **آب به آب باز نیاید**». (عوفی، بی‌تا: ۱۳۷ الف).

پوستین باژگونه پوشیدن: در معنای عظیم مصمم شدن، تغییر روش و رفتار دادن: «اگرچه با گرما **پوستین باژگونه پوشیده** بود ولیکن کارش بدان راست نمی‌شد که آفتاب هر دم پوستین پاره می‌کرد». (عوفی، بی‌تا: ۴۰ ب).

به روی کس کردن: در معنای ریاکاری به کار رفته است: «نه نماز بروی دیگران کنی و نه زکات برای دیگران دهی». (عوفی، بی‌تا: ۶ ب).

دوچار خوردن / زدن: دوچار خوردن / زدن، در لغت‌نامه دهخدا، به معنای مواجه شدن و روپرو شدن، آمده است. (ن.ک: دهخدا، ذیل واژه دوچار). این ترکیب در متون کهن بیشتر با فعل از مصدر شدن به کار رفته است. در متن کلیله و دمنه که نثری فنی است و به قرن ششم باز می‌گردد، این ترکیب به صورت دوچار شدن به کار رفته است: «روزی شیر در طلب شکاری می‌گشت پیلی مست با او **دوچار شد**». (نصرالله منشی، ۱۳۸۴: ۱۰۷). همین ترکیب نیز در دو موضع در نزهةالعقول به کار رفته است: «در راه که می‌رفت آن استاد ناصح ترسایان که راهزن کاروان پارسایان باشد با او **دوچار خورد**». (عوفی، بی‌تا: ۱۹ الف و ب). در موضعی دیگر از متن آمده است که: «در راه هر سه با یکدیگر **دوچار زدند**». (عوفی، بی‌تا: ۴۷ ب).

تو زدن: مصنف این متن در چند موضع از این ترکیب بهره برده است. نگارندگان این پژوهش اصطلاح مزبور را در دیگر متون نیافتند. با توجه به قرائن متن، ظاهراً این اصطلاح در معنای گذران اوقات و قناعت کردن، به کار رفته است: «و در مصاحبت صباح بصبح و روح آن را **تو زده** و خشک فرو مانده». (عوفی، بی‌تا: الف ۴). ایضاً: «یک چندی، با چندین زر خشک، **تو زن** و غم خشک و تر زمانه مخور». (عوفی، بی‌تا:

۳۷ الف). و در جایی دیگر نیز اشارت دارد: «امروز با نان خشک **تور زنیتم** که فردا امتم بر سر پل صراط، خشک فرو ماند». (عوفی، بی تا: ۶۰ ب). هم چنین در موضعی دیگر گوید: «... از صحبت تو آزرده است و روزی چند با وی **تور زند** و خشک آرد و ترا با آن خشک و دیده تر بگذارد». (عوفی، بی تا: ۱۵۲ ب).

گر به شانی کردن: این ترکیب از آن دست ترکیب‌هایی است که در متون نظم و نثر قرن پنجم تا هشتم کار رفت داشته است: «حاصل، سگ در پیش آن آهو چشم، **گر به شانی** آغاز کرد که ای غمزه جان شکر تو، شیران عالم را خواب خرگوش داده، نزدیک است که آتش بی آبی، برین خاکم به گور کند». (عوفی، بی تا: ۴۱ الف). **گر به شانی** کردن در کلیله و دمنه نیز کاررفت دارد: «و آخر بحیلت بلابندی توان کرد و **گر به شانی** در میان آورد». (نصرالله منشی، ۱۳۸۴: ۱۶۳). هم چنین در ناصر خسرو **گر به شانیدن** به کار رفته است:

به حسرت جوانی به تو باز نآید چرا ژاژ خایی چرا **گر به شانی**
(ناصر خسرو، ۱۳۸۰: ۵۰۹).

شاخ ناشکسته: ترکیبی کهن که ظاهراً بر اساس متن، معنای نافرمان می دهد: «قومی **شاخ ناشکسته اند**، اندکی در عبادت برگ درختی نوای کفر می سرایند». (عوفی، بی تا: ۹ ب). این ترکیب در منشآت خاقانی با همین حدود معنایی به کار رفته است: «... ازین زیچی بازیچه‌نمایی نارنج صفایی، میگون لبی، ازین شوخ **شاخ ناشکسته**، نقاب بر بسته...». (خاقانی، ۱۳۶۲: ۹۱). هم چنین در متن طرب‌المجالس نیز از این اصطلاح استفاده شده است: «... و شما مشتی دهان بسته **شاخ ناشکسته**، بی استفسار پیری و استصواب روشن ضمیری در این باب تعجیل نمودن مصلحت نیست». (سادات هروی، بی تا: ۶۹).

پ: مضمون‌بندی با حروف الفبا: در بخشی از متن نزهة العقول به واسطه حروف الفبا مضمون‌سازی‌هایی ارائه شده است: «این «الف»، اگر چه چون «با» نقطه‌ای ندارد اما

بدر تو آمده است؛ تا نعمتش دهی و چون «تی» بر سرش نرنی که تا چون «شی» توانگر و با ثروت از این دریا بازگردد، از محنت قحط چون «جیم» یا پشت خمیده و چون «ح» با علامت گشته می‌آید تا «خ» توانش به کعبه غنا «دال» باشد. قامتش چون «ذال» گشت که قومیش چو «را» و «زی» سرافکنده‌اند و از صورت «را» و «ز» نشان نمی‌بیند. «سین» دندان اطفال ایشان از خوردن گیاه صورت «شین» گرفت. در مرصاد انتظار هر «ضادی» را که در آن وادی است چشم چون سر «صاد» بازمانده است: «یا افضل من نطق بالضاد (به معنی: ای کسی که به تلفظ حرف ضاد تواناتری)». چه شود اگر ما را چو «ط» دست عنایت برسر نهی و از شرر آن به «ظی» باز خری که در آن زمین هیچ «عین» آب بی‌الانمی‌آرد و در آن هوا از هیچ «غینی» قطره‌ای نمی‌بارد. همه افتادگان مقام نیاز را چون «ف» سر در هوا مانده است و بار چون کوه «قاف» بردل ایشان نشسته است. بدان خدائی که به «کاف» «لام» شکن در سر مبارزان افکند و حلقه «میم» ماه را از سر بتان بنان دو پاره کرد که این بیچارگان چون «نون» در خشکی در ورطه [۹۵ ب] فریب منون افتاده‌اند و چون «واو» در میان خون نشسته و چون «هی» دو چشم گشاده که همین ساعت تیغ قحطشان چون «لام» و «الف» به دو نیم زند. قصه غصه ایشان از «الف» تا «ی» پیش تو فرو خواندم، اکنون درمانی ساز. (عوفی، بی‌تا: ۹۵ الف).

ت: استفاده از تأویل حروفی در متن: صاحب نزهة‌العقول در متن از تأویل حروفی

نیز بهره‌مند شده است: «اهل اشارت گفته‌اند که عدل سه حرف است: عین و دال و لام. صاحب فرمان باید که این سه حرف را ظرف احوال خود سازد. عین چشم باشد. پادشاه باید که پیوسته چشم بر کار رعیت دارد تا ملکش را چشم [زخم] نرسد. دال راهنمای بود. پادشاه باید که سالکان بادیه طلب را به کعبه آسایش راهبر بود تا بواسطه او راه طاعت ایمن باشد و او را ثواب سالکان این راه، نصیبی تمام حاصل آید که الدال علی الخیر کفاعله. و لام زره باشد و جمع آن لاهمه بود و زره آلت دفع است که اثر الم پیکان آبدار دشمن را باندام مرد نرساند. پادشاه باید که زره لطف، زره مثال وسیلت دفع ناوک نواب باشد تا نوک پیکان ظالمی به تن مظلومی نرسد». (عوفی، بی‌تا: ۵۱ ب و ۵۲ الف). چنان

که از متن برمی آید، عوفی برای واژه عدل تفسیری ارائه کرده که مبنای آن سه حرف واژه عدل است. در ادامه همین بخش نیز دیگر بار به تاویل حروفی در متن می پردازد: «نکته ای لطیف است که «أَقْسَطَ» در لغت عرب چنین باشد که داد کرد؛ قوله تعالی: «إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ» (به معنی: خدا عادلان را بسیار دوست دارد) و چون «الف» از وی ساقط کنی «قسط» باشد و «قَسَطًا» چنین باشد که ظلم کرد، قوله تعالی: «وَأَمَّا الْقَاسِطُونَ فَكَانُوا لِجَهَنَّمَ حَطَبًا» (به معنی: و اما ستمکاران هیزم آتش جهنم گردیدند). بترک یک الف، عادل ظالم می شود». (عوفی، بی تا: ۵۲ الف). ایضاً در موضعی دیگر نیز از تاویل حروفی استفاده شده است. (ن. ک: عوفی، بی تا: ۱۵ الف).

ث: تشبیه و استعاره: به کار گرفتن تشبیهات، استعارات، کنایات و دیگر صناعات ادبی از نظر کمی و کیفی در نثر فنی از درجه اهمیت بالایی برخوردار است. متن نزهة العقول از آن دست متن هایی است که به هیچ روی از این ظرفیت مهم ادبی چشم پوشی نکرده است. به تکرار از تشبیهات و استعارات بدیع و خاص بهره برده است. استفاده از این دو عنصر مهم تخیل همراه با دیگر صناعات ادبی به متن ادبیتی می دهد که در متون نثر فنی، نمونه های آن را می توان دید. در ادامه نمونه هایی از این ظرفیت های متن ذکر می شود: «سگ بر پی رابعه می دوید و بزبان بی زبان این قصه غصه بازمی گفت. تا آخر رنج او را شفایی و درد او را دوائی پیدا آمد. در میان [آن راه چاهی ژرف بود. صوفی] صافی صفت ازرق پوش آب در خلوتخانه آن بشر، چون پیری که هزار مرید دارد پای در دامن کشیده بود. از غایت صفای خُلق، خلق تشنه او گشته، چنان در مقام تسلیم درست بود که تا سنگ بر سرش نزدندی از او آواز برنیامدی. از غایت ساده دلی هر که درو نگرستی بر راز دلش وقوف یافتی». (عوفی، بی تا: ۴۱ ب). در ادامه همین متن نیز از تشبیهاتی تازه بهره مند شده است: «رابعه چون بر سر آن چاه رسید از غایت شادی چرخي زد. از نشاط دهنش چو دلو باز بماند. گفت سگ بیچاره چو دلو خشک دهن گشته است، بُود که چرخش ازین سرگردانی خلاص دهد». (عوفی، بی تا: ۴۱ ب و ۴۲ الف).

نمونه‌های فراوان از این دست استفاده از صناعات تو در توی ادبی در متن وجود دارد که به دلیل پرهیز از اطناب، از آوردن مثال‌های بیشتر، خودداری می‌شود.

ج: استفاده از واژه نهاد در معنای ادات تشبیه و ساختن ترکیب‌های تشبیهی:

در معنای سان و گونه و به عنوان ادات تشبیه در متن به کار رفته است: «بربط نهاد، رودشان از شکم برکشیده و گرد سر ایشان در می پیچید» (عوفی، بی تا: ۱۵ و ۱۴۶ الف). ایضاً: «آنان که گوشت و پوست خلق می‌خورند در این حال چغانه نهاد، فغان از ایشان برآید...» (عوفی، بی تا: ۱۴۶ الف). در نمونه‌ای دیگر: «باز آن یکی دیگر عمر در دنیا بفسق و فجور و لهو و زور گذرانیده، در تناول محرّمات زخمه نهاد، همه تن دیدار گشته و چو رباب، سبزدل و طرب انگیز بود» (عوفی، بی تا: ۱۴۶ الف). مسعود سعد سلمان نیز از این واژه در همین معنا بهره برده است:

آتشکده شود دل **سندان نهاد** مرد زان آبدار صفحه سندان گذار تیغ
(مسعود سعد سلمان، ۱۳۹۱: ۲۵۱).

چ: ورود اشعار شاعران دیگر بدون ذکر نام در متن: نزهةالعقول شعرهایی

از شاعران بزرگ بدون ذکر نام آن‌ها آمده است. شعرهایی متناسب با حکایات که گاهی این اشعار، با اصل آن‌ها در دیوان‌های چاپی، اختلاف دارد. این که آیا مولف نزهةالعقول در آن‌ها دخل و تصرف داشته، بر ما پوشیده است. به هر روی، بیشترین اشعاری که در این متن به کار رفته از سنایی غزنوی (ن.ک: عوفی، بی تا: ۸ ب، ۱۳۵ الف، ۱۵۱ ب و ..)، خاقانی شروانی (ن.ک: عوفی، بی تا: ۵۲ الف، ۱۲۴ الف و ..) و نظامی گنجه‌ای (ن.ک: عوفی، بی تا: ۸۱ ب، ۸۵ ب، ۱۶۱ ب و ..) است. از سیدحسن غزنوی (ن.ک: عوفی، بی تا: ۱۲۶ ب)، رشیدالدین وطواط (ن.ک: عوفی، بی تا: ۵۴ الف)، عین‌القضات همدانی (ن.ک: عوفی، بی تا: ۱۱۴ ب) و معین‌الدین اصمّ (ن.ک: عوفی، بی تا: ۱۴۴ ب) نیز یک مرتبه شعر آمده است. نکته قابل اعتنا و مهم این است که تمامی این شاعران در حدود

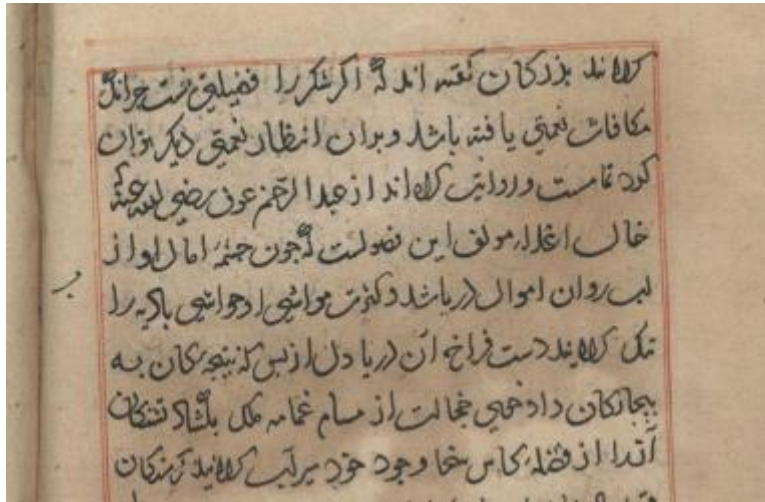
قرن ششم و اوایل قرن هفتم می‌زیسته‌اند. از این منظر می‌توان بر آن بود که نویسنده متن به قبل از قرن هفتم برمی‌گردد.

۴-۲- تردید و تشکیک در ادعای انتساب متن نزهةالعقول به صاحب جوامع الحکایات

پس از تصحیح متن نزهةالعقول توسط ایرج افشار، علی صفری آق‌قلعه با مقاله‌ای مختصر در پی انتساب این متن به صاحب جوامع الحکایات برآمده است. او دلایل مختلفی چون یکسانی و همسانی عبارات، نام نویسندگان و اجداد و اعقاب آن‌ها و گرایش نویسنده متن نزهةالعقول به امامان شیعه ارائه کرده است. نوشتار پیش‌رو در پی رد این نظر نیست اما معتقد است که جای تردید دارد. در ذیل متن، دلایل این امر آمده است.

الف) عدم یکسانی در انتساب نویسندگان این دو اثر به عبدالرحمن عوف

صاحب نزهةالعقول در فصل بیست و چهارم که در باب شکر نگاشته شده است از عبدالرحمن عوفی سخن می‌گوید که خالِ اعلائی مولف است: «روایت کرده‌اند از عبدالرحمن عوف - رضی الله عنه - که خال اعلائی مولف این فصول است...». (عوفی، بی تا: ۱۱۰ الف). همین عبارت در آغاز حکایتی در جوامع الحکایات در باب چهاردهم از قسم دوم که در باب شکر است با این اختلاف آمده که به جای خال، جد آورده است: «آورده‌اند که عبدالرحمن عوف - رضی الله عنه - که جد مولف کتاب است روزی به خدمت مصطفی علیه السلام آمد...». (مصفا، ۱۳۹۴: ۳۶۷). اگرچه صفری آق‌قلعه بر آن است که: «... اشاره به خال نمی‌تواند درست باشد و به احتمال قریب به یقین واژه خال صورت تحریف شده جد می‌باشد؛ به ویژه که تحریف این دو واژه به یکدیگر محتمل است». (آق‌قلعه، ۱۳۹۱: ۱۴). با این حال در تک‌نسخه نزهةالعقول، عیناً خال آمده است:

مضافاً این که می‌توان این تحریف مد نظر آق‌قلعه را تحریف کاتب به حساب آورد. این در حالی است که نسخه خطی نزهة العقول تنها سند در دست ماست و معقول این است که به نسخه استناد کرد نه به احتمالات.

ب) عدم اشاره به نزهة العقول در دیگر آثار عوفی

اگر بر مبنای ادعای آق‌قلعه بر آن باشیم که نزهة العقول از صاحب جوامع الحکایات است، دو احتمال برای زمان نوشتن این متن وجود دارد. یکی همان که صفری آق‌قلعه آورده و بر آن است که این متن پیش از جوامع نوشته شده است: «گمان نویسنده این سطرها بر آن است که عوفی نزهة العقول را پیش از جوامع الحکایات نگاشته و بعدها که خواسته متنی عظیم چون جوامع الحکایات را تالیف کند، بخش‌هایی از نزهة العقول را عیناً در میان متن گنجانده است. قرینه‌ای که این نکته را تأیید می‌کند اینکه در آغاز نزهة العقول، مولف به دو کتاب خود با نام‌های غنیة الاوصاف و منیة الوصاف و همچنین زبدة المعالی اشاره کرده است و اگر وی این اثر را پس از دو اثر حجیم و ارزشمند خود - لباب الالباب و جوامع الحکایات - نگاشته بود، قاعدتاً می‌بایست در دیباچه نزهة العقول به آن دو نوشته نیز اشاره می‌کرد». (صفری آق‌قلعه، ۱۳۹۱: ۱۴). درست عکس این احتمال هم می‌تواند صادق

باشد. چه مسئله‌ای می‌تواند باعث شود که در جوامع‌الحکایات و لباب‌الالباب نامی از نزهة العقول به میان نیاید؟! اگر در هیچ کدام از متون نامبرده به دیگر آثار عوفی اشاره‌ای نمی‌شود، باز این دغدغه در ذهن نگارندگان به وجود نمی‌آید. در کتب تاریخی و تذکره‌ها، از لباب، جوامع و ترجمه فرج بعدالشدۀ اسمی در میان است اما از نزهة العقول نامی برده نشده است. آیا این نمی‌تواند محل تردید و تشکیک باشد؟! خود عوفی (صاحب جوامع) به ترجمه الفرّج بعدالشدۀ، تألیف قاضی محسن تنوخی در باب هفتم از قسم چهارم جوامع‌الحکایات اشاره می‌کند. (ن.ک: قزوینی، ۱۳۲۴، «کج»، «کد»). هم‌چنین از سرودن منظومه مدایح السلطان، ضمن اشاره به چهار بیت از آن در باب دوازدهم از قسم اول کتاب جوامع‌الحکایات، یاد می‌کند. (ن.ک: بهار، ۳/ ۴۷). این در حالی است که نه تنها به نزهة العقول که به دیگر آثاری که در دیباچه این متن آمده، اشاره‌ای نکرده است.

احتمال دوم که مد نظر صفری آق‌قلعه نیست، این است که نزهة العقول را پس از جوامع‌الحکایات و لباب‌الالباب نوشته باشد. اگر چنین باشد، باید از خود پرسید که چه دلیلی می‌تواند باعث عدم ذکر این دو اثر بزرگ او در دیباچه نزهة العقول باشد؟ در حالی که صاحب نزهة العقول در دیباچه این کتاب، حتی به رساله‌های خردش نیز اشاره کرده اما هرگز اشاره‌ای به دو اثر عظیم جوامع‌الحکایات و لباب‌الالباب نداشته است. (عوفی، بی‌تا: الف). به نظر می‌رسد این موضوع نیز تردید و تشکیکی در یکی دانستن این دو عوفی ایجاد می‌کند.

نکته مهم دیگری که در دیباچه این اثر آمده، این است که اثر نزهة العقول در دوران جوانی او نوشته نشده و او خود اذعان به این موضوع دارد: «و چون این داعی را فیض افضل حقّ - سبحانه و تعالی - در صغر سن و عنفوان شباب در فنّ تذکیر شهرتی داده بود شکر این نعمت عظیم و موهبت جسیم را از فرایض و لوازم می‌دانست، پس خواست که اهل آن را یادگاری گذارد و جماعتی [را] که درین شیوه تذکیر خوضی دارند، خدمتی کند. چهل فصل در چهل معنی برداخت و در هر یک را بآیتی از آیات کتاب کریم و خبری از اخبار

مہتر رحیم مشحون گردانید و این نسخه را و این تحفه را نزهةالعقول فی لطایف الفصول نام کرد. (عوفی، بی تا: ۱ الف). از آن جایی که برای نگاشتن کتاب عظیم جوامع‌الحکایات زمان کمی صرف نشده، بعید به نظر می‌رسد که نزهةالعقول را که خود اذعان دارد در دوران کهنسالی نوشته، بعد از جوامع نوشته باشد!

پ) عدم مطابقت سبک جوامع‌الحکایات با نزهةالعقول

بهار در سبک‌شناسی به نکته‌ای کلیدی در ارتباط با جوامع‌الحکایات اشاره کرده است. او بر آن است که: «سبک حقیقی عوفی را از لباب‌الالباب بهتر می‌شود به دست آورد؛ چه در جوامع‌الحکایات معلوم نیست فلان حکایت از قلم خود اوست یا از کتابی فارسی عیناً نقل شده است». (بهار، ۱۳۹۳: ۳ / ۳۸). بر اساس نظر بهار این حکایات می‌تواند عیناً از کتاب فارسی دیگری نقل شده باشد. این مورد می‌تواند برای صاحب نزهةالعقول هم معقول به نظر می‌رسد. بر این اساس آیا این یکسانی‌ها می‌تواند دلیلی مقنع و کافی برای یکی دانستن آن‌ها باشد؟

مصفاً نیز در مقدمه‌ای که بر تصحیح جوامع‌الحکایات نوشته، معتقد است که سبک جوامع‌الحکایات با لباب‌الالباب، تفاوت فاحشی دارد: «او با سبکی بی‌تکلف و ساده که تفاوت فاحشی با لباب‌الالباب دارد، در قالب حکایات، جزئیات کامل و اسامی تمامی اسناد و منابع را در اختیار ما می‌گذارد و چنین به نظر می‌رسد که جز داستان‌نویسی این موضوع را سرلوحه کار خویش قرار داده است». (مصفا، ۱۳۹۴: چهل و پنج). این سادگی در متن نزهةالعقول به هیچ عنوان وجود ندارد. صاحب نزهةالعقول هرگز به بیان ساده حکایات نمی‌پردازد. او حتی برای بیان حکایتی که در جوامع‌الحکایات در حد چند سطر آمده است، تطویلی همراه با صناعات ادبی به دست می‌دهد که اصل حکایت در میان این بازی‌های لفظی ناپیداست. این در حالی است که در جوامع‌الحکایات تنها، به بیان ساده حکایات اکتفا شده است.

۳- نتیجه گیری

نزهةالعقول، نثری فنی از ابوطاهر محمد عوفی است که در بخش‌هایی از متن، متناسب با بیان حکایت، از فنی بودن آن کاسته می‌شود. با این حال نمی‌توان کتمان کرد که بخش اعظم این متن، فنی است. مختصات سبکی متن و استفاده از شعر شاعران قبل از قرن هفتم، این متن را به دوره قبل از قرن هفتم می‌رساند. از نظر زبانی، مختصات نثری در آن دیده می‌شود که در زمره متون قرن ششم و هفتم است. بخشی از این مختصات زبانی عبارت است از: یای استمرار، حذف ضمیر معطوف به فعل، نوشتار که موصل به صورت کی، تلفظ و نوشتارهای خاص، لغات مهجور فارسی و عربی. از نظر فکری متن نزهةالعقول، شامل حکایاتی با محتوای اخلاق اسلامی است. در طول این حکایات علاوه بر محتوای آن‌ها، از شخصیت‌های عرفانی مهمی چون: بایزید بسطامی، جنید بغدادی، منصور حلاج، رابعه بنت قزداری، نام برده است. در اثنای این حکایات، احترام به امامان شیعه دیده می‌شود. در این حکایات از علی بن ابیطالب، حسن و حسین بن علی، با عنوان امیرالمومنین یاد شده است. از نظر ادبی نیز با توجه به مختصات نثر فنی از صناعات ادبی، استفاده فراوان کرده است. صناعاتی چون: تشبیه (به انحاء مختلف)، استعاره (از انواع مختلف)، کنایات و ترکیبات بدیع، ایهام و انواع مختلفش، مضمون‌بندی‌های تازه، تاویل حروفی، جناس‌سازی‌هایی که ساخته و پرداخته ذهن مصنف اثر است. در بخش پایانی این پژوهش نیز نگارندگان به دلایلی که در طول پژوهش آمده است، برآنند که انتساب این اثر به عوفی (صاحب جوامع‌الحکایات)، جای تردید و تشکیک دارد.

فهرست منابع

۱. بشری، جواد. (۱۳۹۰). *مجموعه رساله‌های فارسی و عربی از دانشوران ایرانی* (از آغاز دوره اسلامی تا پایان عصر شوروی). چاپ اول، تهران: کتابخانه موزه و مرکز اسناد رسمی مجلس شورای اسلامی.

۲. بهار، محمدتقی (ملک‌الشعرا). (۱۳۹۳). **سبک‌شناسی یا تاریخ تطور نثر فارسی**. چاپ پنجم، تهران: انتشارات زوار.
۳. خاقانی، بدیل بن علی. (۱۳۸۷). **تحفةالعراقین**. به کوشش علی صفری آق‌قلعه، چاپ اول، تهران: انتشارات میراث مکتوب.
۴. خاقانی، بدیل بن علی. (۱۳۶۲). **منشآت خاقانی**. تصحیح و تحشیه محمد روشن، تهران: فرزاد.
۵. دهخدا، علی‌اکبر. (۱۳۷۷). **لغت‌نامه**. چاپ دوم از دوره جدید، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
۶. درایتی، مصطفی. (۱۳۹۰). **فهرستگان نسخه‌های خطی ایران (فنخا)**. ج ۳۳، تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.
۷. درایتی، مصطفی. (۱۳۸۹). **فهرستواره دست‌نوشته‌های ایران (دنا)**. ج ۱۰، تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.
۸. رودکی سمرقندی، محمد. (۱۳۹۳). **دیوان رودکی سمرقندی**. بر اساس نسخه سعید نفیسی، چاپ ششم، تهران: انتشارات نگاه.
۹. سادات هروی، میرحسینی. (بی‌تا). **طرب‌المجالس**. به اهتمام سید علیرضا مجتهدزاده، مشهد: چاپخانه دانشگاه مشهد.
۱۰. سعد سلمان، مسعود. (۱۳۹۱). **دیوان مسعود سعد سلمان**. تصحیح رشید یاسمی، چاپ اول، گلستان: انتشارات سنایی.
۱۱. شمیسا، سیروس. (۱۳۸۰). **کلیات سبک‌شناسی**. چاپ ششم، تهران: انتشارات فردوس.
۱۲. سنایی غزنوی، ابومجد مجدودبن آدم. (۱۳۸۵). **دیوان اشعار**. به سعی و اهتمام مدرس رضوی، چاپ ششم، تهران: انتشارات سنایی.
۱۳. صفری آق‌قلعه، علی. (۱۳۹۰). «نزهةالعقول اثری دیگر از مولف جوامع الحکایات»، گزارش میراث، شماره ۴۶، صص ۱۳ و ۱۴.
۱۴. صفا، ذبیح‌الله. (۱۳۷۱). **تاریخ ادبیات ایران**. ج ۲. چاپ یازدهم. تهران: انتشارات فردوس.
۱۵. عوفی، ابوظاهر محمدبن محمد یحیی. (۱۳۹۰). **نزهةالعقول فی لطایف الفصول**. به تصحیح افشار، ایرج و بشری، جواد، چاپ اول، تهران: انتشارات دکتر محمود افشار.

۱۶. عوفی، ابوطاهر محمدبن محمد یحیی. (بی تا). **نزهة العقول فی لطایف الفصول**. کتابخانه آیت الله مرعشی، به شماره مسلسل ۹۰۸۴ [نسخه خطی]، بی تا، بی کا.
۱۷. عوفی، محمد. (۱۳۹۱). **لباب الالباب**. به تصحیح عزیز علیزاده، چاپ اول، تهران: انتشارات فردوس.
۱۸. عوفی، محمد. (۱۳۲۴). **لباب الالباب**. به تصحیح ادوارد براون، با مقدمه محمدبن عبدالوهاب قزوینی، لندن: بی نا.
۱۹. عوفی، محمد. (۱۳۹۴). **جوامع الحکایات و نوامع الروایات**. به تصحیح و مقابله امیربانو مصفا (کریمی)، تهران: انتشارات بنیاد فرهنگ ایران.
۲۰. فتوحی، محمود. (۱۳۹۴). **سبک شناسی نظریه ها، رویکردها و روش ها**. چاپ اول، تهران: انتشارات سخن.
۲۱. محجوب، محمد جعفر. (بی تا). **سبک خراسانی در شعر فارسی**. چاپ اول، تهران: انتشارات فردوس.
۲۲. مدبری، محمود. (۱۳۷۰). **شاعران بی دیوان**. چاپ اول، کرمان: انتشارات پانوس.
۲۳. منزوی، احمد. (۱۳۸۱). **فهرستواره کتاب های فارسی**. چاپ اول، تهران: مرکز دایرة المعارف بزرگ اسلامی.
۲۴. منشی، نصرالله. (۱۳۸۴). **کلیله و دمنه**. تصحیح مجتبی مینوی، تهران: انتشارات امیرکبیر.
۲۵. مولانا، جلال الدین. (۱۳۶۳). **مثنوی معنوی**. تصحیح رینولد. نیکلسون، به اهتمام دکتر نصرالله پورجوادی، چاپ اول، تهران: انتشارات امیرکبیر.
۲۶. ناصر خسرو، ابومعین. (۱۳۸۰). **دیوان اشعار**. تصحیح مجتبی مینوی، تهران: انتشارات معین.
۲۷. نظامی، الیاس بن یوسف. (۱۳۸۵). **کلیات خمسه نظامی**. تصحیح وحید دستگردی، تهران: انتشارات طلوع.
۲۸. یعقوبی، امین و روزبه، محمدرضا و مرادخانی، صفیه و نوری، علی. (۱۴۰۰). «آسیب شناسی تصحیح نزهة العقول فی لطایف الفصول ابوطاهر محمد بن محمد یحیی عوفی»، *متن شناسی ادب فارسی*، دانشگاه اصفهان، سال سیزدهم، شماره سوم، صص ۳۳-۴۷.

